

Управління освіти і науки Запорізької облдержадміністрації
Комунальний заклад
«Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства
учнівської молоді» Запорізької обласної ради

Всеукраїнська експедиція

Учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина Україна»

**Напрямок експедиції: «Заповідними
стежками рідного краю»**

**Балка Таволжанська – цінна природна територія
Запорізького краю**

Запоріжжя,
2011

Виконав: еколого-краєзнавчий гурток ЮНЕКО КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР

Район проведення: б.Таволжанська, околиці с.Орловське Вільнянського району Запорізької області

Керівник гуртка: Шелегеда Віталій Іванович, заступник директора КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, конт. тел. (061) 224-24-71; моб. тел. (067) 618-61-39

Список групи

№ п/п	Прізвище, ім'я члена групи	Рік народження	Місце навчання
1.	Наконечний Едуард	1994	УВК №7, 11 клас
2.	Піддубняк Олександр	1996	Гімн. №45, 10 клас
3.	Білий Євген	1996	Ліцей № 96, 9 клас
4.	Кривка Тетяна	1996	Гімн. №45, 10 клас
5.	Юрченко Вячеслав	1995	Гімн. №45, 10 клас
6.	Кривка Оля	1997	Гімн. №45, 8 клас
7.	Дворецький Дмитро	1995	Гімн. №45, 10 клас
8.	Сахацька Софія	1994	Гімн. №45, 10 клас
9.	Вовк Алла	1995	Гімн. №45, 10 клас
10.	Міроненко Ярослав	1995	Гімн. №45, 9 клас

Балка Таволжанська – цінна природна територія Запорізького краю

У 2010 році виповнилося 100 років з часу створення першої в Україні і в Російській імперії громадської організації «Хортицької спілки охоронників природи». У 1910 році її заснував вчитель природознавства Хортицького центрального училища Петро Пилипович Бузук, який заявив про необхідність збереження для нащадків історико-культурної і природної спадщини острова на Дніпрі, залучення до цієї справи громади м.Запоріжжя.

Наша група вирішила продовжити традиції попередників екологічного руху і зробити свій внесок у збереження природних територій краю.

Влітку цього року, з 23 по 30 червня, наша група ЮНЕКО прийняла участь у стаціонарній наметовій експедиції КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, об'єктом дослідження і детального опису якої була визначена балка Таволжанська.

Мета експедиції: ознайомлення з природними особливостями балки Таволжанської, визначення її наукової, природоохоронної цінності, можливості включення її до ПЗФ Запорізької області.

Завдання:

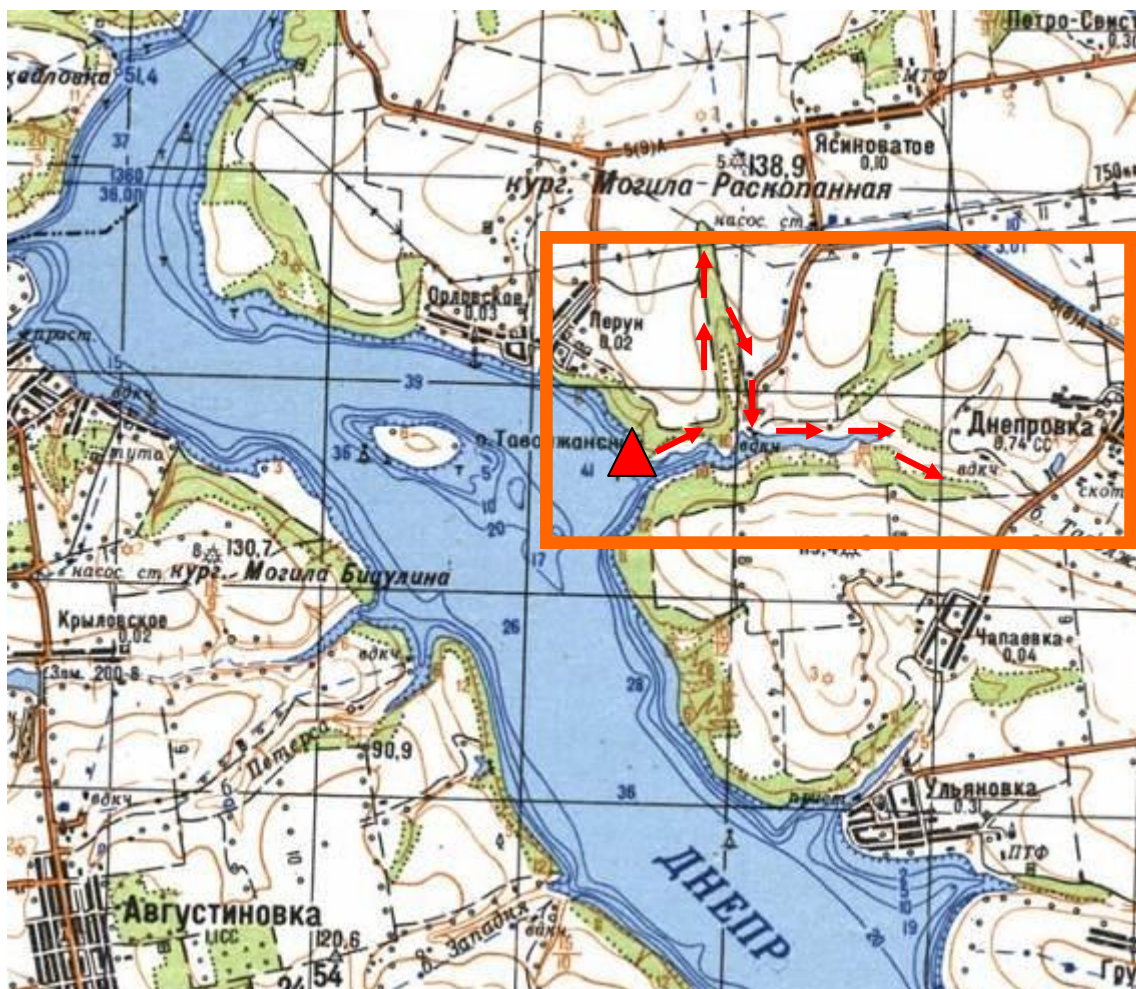
- ❖ вивчення природних особливостей балки Таволжанської;
- ❖ проведення геоботанічних досліджень і виявлення рідкісних рослинних угруповань;
- ❖ проведення флористичних і фауністичних досліджень, виявлення рідкісних видів рослин і тварин;
- ❖ визначення впливу антропогенних і природних факторів на природні комплекси балки.

Актуальність досліджень зумовлена необхідністю проведення інвентаризації вцілілих природних комплексів Запорізької області, перш за все степових, уточнення їх флористичної репрезентативності та унікальності, місць розповсюдження і стану популяцій рідкісних видів рослин і тварин з метою включення цих територій у природно-заповідний фонд і регіональну екологічну мережу краю [3].

Характеристика району проведення експедиції: Балка Таволжанська, район дослідження, розташована на північному заході Запорізької області у Вільнянському районі за 20 км від м.Запоріжжя у північному напрямку та за 26 км на північний захід від районного центру м.Вільнянська. Загальна площа балки близько 250 га.

Назва балки походить від назви острова Таволжанський (або Перун), який розташований у руслі р.Дніпро навпроти гирлової частини балки. У свою чергу назва острова походить від назви чагарника таволги звіробоєлистої, який вкриває значну частину острова.

Карто-схема розташування наметового експедиційного табору і маршруту експедиції

Умовні позначення

---- експедиційний наметовий табір

Балка Таволжанська, глибиною 15-20м, у плані має дугоподібну форму з декількома великими відрогами по правому борті. Верхів'я балки знаходиться біля села Дніпровка Вільнянського району. У цьому місці схили балки виліжені, покриті степовою рослинністю, що піддається сильному випасу великою домашньою худобою жителів села. У середній частині днище балки розширюється й змінюється заболоченими лугами з домінуванням очерету звичайного, рогоза широколистого й вузьколистого. Низов'я й устя балки представлені озероподібним розширенням, заповненим водами Дніпровського водоймища. Це озероподібне розширення має витягнуту, майже овальну форму. Утворення цього розширення пов'язане з підвищенням рівня Дніпра в результаті будівництва Дніпрогесу, і затопленням днища в гирловій частині балки.

Схили балки похило-круті (крутістю 15-20 градусів), опуклі, складені четвертинними глинистими відкладеннями, на яких сформовані малопотужні чорноземні ґрунти (**див. мал. 1 «Загальний вид гирлової частини балки»**).

Наметове містечко екологічної експедиції розмістилося в штучному лісовому масиві на березі Дніпра в гирловій частині балки Таволжанської, неподалік від с.Орловське Вільнянського району Запорізької області.

Перше враження від балки - подих замилювання. Зрошена рясними дощами балка виблискувала і переливалася на сонці кольоровим

різнотрав'ям. Нижня частина степових схилів, подібно легкому повітряному вбранню на стані красуні, була вкрита суцільним ніжно-блакитним покривалом із льону шорсткого. Трохи вище — "тканина" із сріблястої кринітарії і самосила з яскравими "плямами" синьої вероніки, жовтої дивини, строкатого в'язеля. А вінчають усе це "локони" з ковили, типчака і келерії, просочені пахощами чебрецю і полину (мал.. 1 «Загальний вигляд гирлової частини балки Таволжанської»).

Мал. 1 Загальний вигляд гирлової частини балки Таволжанської

Після встановлення наметів й урочистого відкриття польового сезону почалася експедиційна робота. З ранку і до обіду - вивчення таємниць степової балки, після обіду — опрацювання зібраних матеріалів, купання, увечері - веселі ігри і конкурси, і, звісно ж, пісні під гітару біля вогнища (додаток 1).

Рослинність балки Таволжанської

Рослинність балки подана двома типами - степовий (підтип різнотравно-типчаково-ковиловий і лучний степ) і лісовий (підтипи заплавний, байрачний і штучний ліс).

Лівий борт балки зайнятий штучним лісовим масивом, що простягнувся майже до самого верхів'я балки, і складається з акації білої, ясена звичайного, дуба звичайного, в'яза гладенького і рясного чагарникового ярусу (мал. 2).

**Малюнок 2. Балка Таволжанська –
ковилові степи правого борту балки**

**Малюнок 3. Балка Таволжанська –
лучні степи правого борту балки**

Рослинність правого борту балки (район досліджень) подана двома типами - степовий (підтип різнотравно-типчаково-ковиловий і лучний степ) і лісовий (підтипи заплавний, байрачний і штучний ліси) – мал.. 3.

Ділянки заплавного лісу займають нижню частину схилів правого і лівого бортів балки, простягнувшись вузькою полосою вздовж берегової лінії озероподібного розширення (затоки). Головними лісоутворюючими породами цих лісів є верба ламка, тополя чорна, в'яз гладенький та ясен звичайний. Чагарниковий ярус представлений аморфою кущовою, бузиною чорною, бруслиною бородавчатою та крушиною ламкою.

Байрачний ліс невеличкими острівцями оселився на яружних заглибленнях схилів балки. До дерев'яного ярусу байрачних лісів входять в'яз граболистий, абрикос звичайний, груша дика, маслинка срібляста. До

чагарникового ярусу входять різні види шипшини, глід, бруслина бородавчаста, бузина чорна, барбарис звичайний.

Рідкісні рослинні угруповання балки Таволжанської

Ділянки справжнього різнотравно-типчаково-ковилового степу займають середню і верхню частину степових схилів правого борта балки.

Нами під час експедиції виявлено 3 рідкісні фітоценози, занесені до «Зеленої книги України (2009):

- ковили пірчастої
- ковили Лесінга
- ковили найкрасивішої.

У розподілі степової рослинності помітна більш-менш чітка приуроченість до елементів рельєфу. Так середню і верхню частину більшої частини степових схилів, які мають невеличку крутизну (5 градусів) займає формація ковили пірчастої (малюнок 4).

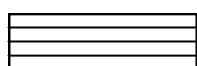

Круті схили і лоби південної і південно-західної експозиції крутизною 30-60 градусів займає формація ковили Лессінга. Круті схили північної експозиції (крутизна 30-50 градусів) займає формація ковили найкрасивішої. Ці співтовариства характеризуються переваженням дерновинних злаків і значною зімкнутістю трав'яного покриву. Ковила волосиста не створює самостійних угруповань, але входить до складу флористичного ядра інших ковилових фітоценозів.

Малюнок 4. Приуроченість ковилових угруповань до елементів рельєфу б.Таволжанської

Формація костриці валіської з домішками ковили пірчастої, Лессінга і найкрасивішої, а також бородачу звичайного займає ділянки деградованих ковилових співтовариств, змінених внаслідок штучно-механічного залісення степових схилів і частих весняних палів (див. малюнок 5 «Геоботанічна карта степової рослинності правого борту б.Таволжанської»).

Малюнок 5
Геоботанічна карта степової рослинності правого борту б.Таволжанської

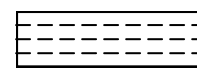
— Формація ковили пірчастої

— Формація ковили Лессінга

— Формація ковили найкрасивішої

— Формація костриці валіської

(червень 2010 року)

Описані ковилові фітоценози мають два нечітко виражених під'яруса, загальне проективне покриття у середньому складає 60 %, з яких ковили – 20 – 70 %.

До першого під'ярусу заввишки 30–60 см входять головні едифікатори – види ковили, ксерофільні щільнодернинні злаки костриця валіська і келерія гребінчаста, а також численні види степового різнотрав'я – люцерна румунська, кринітарія волохата, чистець трансільванський, шавлія поникаюча, льон жорсткий, нечуйвітер зонтиковидний, вероніка несправжня тощо.

У другому під'ярусі (заввишки до 30 см) звичайними є півники карликові, чебрець двовидовий, молочай степовий, самосил білоповстистий, гвоздика польова, полин австрійський, кульбаба пізня, льон австрійський та ін.

Із трьох ковилових фітоценозів балки Таволжанської найбільш насиченою видовим різноманіттям є формація ковили Лессінга, як нараховує 48 видів.

Формація ковили пірчастої нараховує 36 видів вищих рослин.

Найменш насичений видовим різноманіттям фітоценоз ковили найкрасивішої, який нараховує всього 22 види (діаграма №1).

Діаграма 1

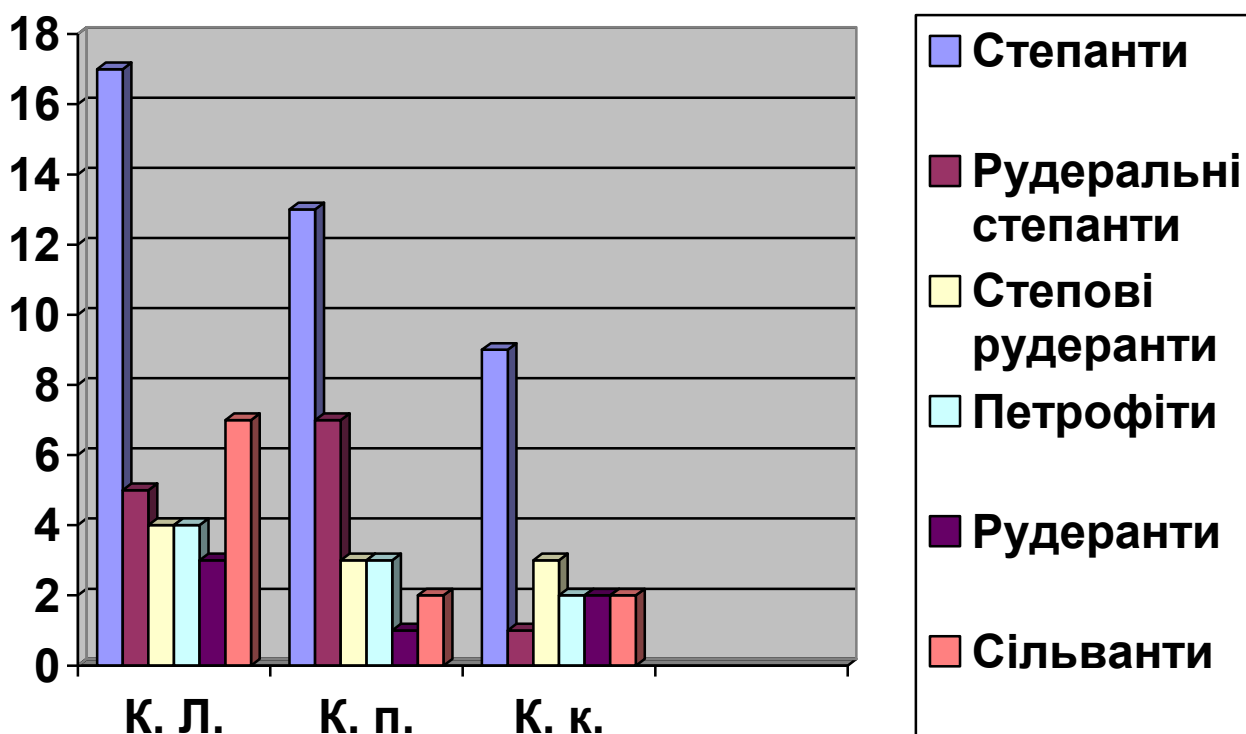
**Флористичне різноманіття ковилових угруповань балки
Таволжанської**

Узявши за основу останні праці з флори Запорізької області (Тарасов, 2005), ми провели порівняльний еколого-ценотичний аналіз виявлених ковилових угруповань і визначили їх типовість для зони справжніх степів (див. діаграма 2).

Діаграма 2

Фітоценологічна структура ковилових угруповань б.Таволжанської

Як видно з діаграми 2 основу всіх ковилових угруповань б.Таволжанської складають степові види (54-66 %) з домішкою степових рудерантів (до 23 %) і петрофітів (до 20 %). Участь справжніх рудерантів (бур'янів) і лучних видів у складанні фітоценозів незначна (до 15 %). Це свідчить про те, що дані ценози є корінними степовими, існують досить тривалий час і можуть репрезентувати рослинні степові угруповання справжніх степів північної частини Запорізької області – див. діаграма 2.

Крім цього, це свідчить про стійкість всіх ковилових фітоценозів до вторження лісової і лучної рослинності, формування нехарактерного для степу травостою.

Рідкісні види рослин б.Таволжанської

За даними бригади флористів (кер. Шелегеда О.Р.) флора б.Таволжанської включає більше 200 видів вищих рослин. Серед них нами під час досліджень було виявлено 19 видів рідкісних рослин, які відносяться до списків різного рангу (Додатки 2,3 - «Список рідкісних рослин б.Таволжанської»; фотоколаж 1 «Рідкісні рослини б.Таволжанської»):

- Європейський червоний список (1996) – 2 види (цимбохазма дніпровська, астрагал шерстистоквітковий);

- Червона книга України (2009) – 8 видів (цимбохазма дніпровська, астрагал шерстистоквітковий, астрагал понтійський, ковила пірчаста, к. Лессінга, к. найкрасивіша, к. волосиста, горицвіт весняний);

- Список рідкісних рослин Запорізької області (2000) – 13 видів (астрагал солодколистий, а. український, гаплофіл запашний, півники карликові, юрінея вапнякова, ластовень лікарський, звіробій стрункий, ефедра двоколодкова, цибуля пачоського, ц. круглоголова, ц. Вальдштейна).

Згідно з результатами досліджень найбільш насиченими рідкісними видами є ділянки справжнього степу (15 видів). На ділянках лучного степу зареєстровано 7 видів, на галявинах байраків – 1 вид.

Найбільш масовими і відносно рідкісними видами рослин балки Таволжанської є 7 видів: ковили пірчаста, Лессінга, найкрасивіша і волосиста, горицвіт весняний, цибуля круглоголова, гаплофіл запашний, півники карликові, які мають багаточисельні і біль-менш стабільні популяції, приурочені, в основному, до степових екосистем. Додаткових заходів охорони не потребують.

Види цимбохазма дніпровська і астрагал шерстистоквітковий мають локальні ізольовані популяції, які знаходяться на межі ареалів видів (цимбохазма – північна межа ареалу, астрагал шерстистоквітковий – південна), потенційно дуже вразливі внаслідок постійної господарської діяльності землекористувачів (Михайлівське лісництво) – штучні лісонасадження і пали. Відносяться до категорії дуже рідкісних (див.

Інші описані нами види мають більш-менш численні і стабільні популяції, приурочені, перш за все, до степових екотопів, але в значній мірі підпадають під дію антропогенних факторів. Відносяться до категорії відносно рідкісних видів рослин.

Поширення і приуроченість деяких рідкісних видів рослин до ландшафтів правого схилу балки Таволжанської

- хребетні тварини – 1 - ящірка зелена;

- безхребетні тварини – 5 - дибка степова, жук-олень, метелики махаон і подалірій, ксилокопа звичайна.

Із тварин, рідкісних для Запорізької області був виявлений богомол звичайний.

Висновки

Таким чином, балка Таволжанська є резерватом природної рослинності, яка зберегла особливості зональних степових рослинних угруповань, перш за все їх ценотичне і флористичне різноманіття. У зв'язку з високою науковою, природоохоронною, естетичною, освітньою цінністю балки, високим ступенем збереження корінних рослинних угруповань вважаємо за необхідне надати балці Таволжанській статус «Ландшафтний заказник загальнодержавного значення» і включити її до природно-заповідного фонду Запорізької області.

При зонуванні регіональної екологічної мережі надати балці Таволжанській статус «Природне ядро місцевого значення», як території, яка здатна забезпечити демуаційні процеси відновлення антропогенне порушеної рослинності прилеглих територій, як центр збереження і поширення насіннєвого фонду природної рослинності. Повністю заборонити роботи із заліснення степових схилів балки.

З цією метою нашою групою за підтримки асоціації «Екологічна освіта» м.Запоріжжя було підготовлено клопотання і наукове обґрунтування про необхідність створення ландшафтного заказника «Балка Таволжанська». Ці документи були передані до Державного управління з питань охорони навколишнього середовища у Запорізькій області і отримали підтримку (додаток 5,6).

Література

1. Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І. та інші. Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на заповідних територіях області. – Заповідна справа в Україні. 13 (1-2): 33-38.
2. Визначник вищих рослин України під ред. Прокудіна Ю.Н. – К., Фітосоціоцентр, 1999 – 460 с..
3. Лукаш О.В. Критерії відбору видів до списку регіонально рідкісних судинних рослин Чернігівської області. - Заповідна справа в Україні. 14 (1): 6-9.
4. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. Біолого-екологічна характеристика видів. – Дніпропетровськ: видавництво ДНУ, 2005. – 210 с.
5. Твоє майбутнє – земля за порогами. Звіт Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області. – Запоріжжя: КП «ЗМД «Дніпровський металург», 2010. – с. 47-56
6. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області. – Запоріжжя: Кераміст, 2008 – 90 с.